

"יקלכן יתגאה..."

הרב ליאור זילבר

כל מי שאמון על ברכי יחינוך יהודי יודע מן הסתם בוודאות
כי הגאווה היא שלילת השלילות ושורש כל קלקול.
ואולם מן העיון ההגיוני מסתבר כי לא ייתכן
שברא ה' בעולמו דבר שאין לו מקום.
השאלה מתחזקת פי כמה וכמה
מתוך התחושה הנפשית הקשה שהמלחמה בגאווה
היא מלחמה בקיום שלנו כנבראים בעלי ממשות.

הקדמה

התפיסה הרגילה מתייחסת אל הגאווה כמושג שלילי, וכן גם רוב מאמרי
חז"ל. "אין אני והוא יכולים לדור בכפיפה אחת", הקב"ה מדיר את שכנתו,
כביכול, מבעל הגאווה. חז"ל רואים את הגאווה כשוללת את נוכחות ה', כמנוגדת
לקב"ה.

מאמר זה מנסה לבדוק האם ניתן למצוא הבטים חיוביים במידת הגאווה. הלא
ידוע מאמר חז"ל על הדבק במידותיו של הקב"ה, ואם כן מדוע לא מצינו "מה
הוא מתגאה אף אתה התגאה"? מדוע אין אנו מוצאים הבטים חיוביים בחז"ל
למידת הגאווה? אף הרמב"ם בהלכות דעות מונה את מידת הגאווה כאחת
מהמירות שיש להתרחק מהן עד הקצה האחרון, ואין למצוא בה אף את שביל
האמצע.

בעקבות המפגש עם מאמרי חז"ל הללו רבים מאיתנו חשים הרגשה של דיכוי
וביטול כמעט מוחלטים של האישיות.

ברוך כלל, באופן טבעי קמה בנו התקוממות חזקה בעקבות התחושות הללו,
אין אנו רוצים לחוש שיש חלק שלילי באישיותנו, "כל מה שברא הקדוש ברוך

ברצוני להודות לכל מי שהייתה לו הסבלנות לברר איתי סוגייה זו, "ורבים הם ואיני יכול
לפורטם".

הוא בעולמו לא ברא אלא לכבודו¹. לכאורה גם הגאווה היא לכבודו של הקב"ה, קשה לנו ההרגשה שיש פן מסוים באישיות שהוא מיותר. בתוך תוכנו מקננת הרגשה עמוקה, שבאישיותנו, דווקא בה, הקב"ה רוצה שנעבדהו. יש פן מדכא בהסתכלות הראשונית על הגאווה: היא מטילה ספק בקיומנו; הגאווה כפי שהיא מצטיירת לנו אינה נותנת לנו מנוח ודורשת מאיתנו לפשפש שוב ושוב במעשה ידינו, לבדוק האם היו מעשינו לשם שמים. כמובן שזהו דבר חיובי כשלעצמו, אך מתלווה לכך הרגשה של ביטול, של חוסר לגיטימציה למעשה האדם. האדם לעולם לא יוכל להרגיש סיפוק במעשה ידיו ולא יוכל להרגיש "טוב עם עצמו", נגזר על האדם לחוש חסר ובאיזה שהוא מקום הוא מרגיש הרגשות שליליות כלפי עצמו. האם לא נוכל לעולם להרגיש סיפוק במעשינו?! האם לא נוכל להרגיש הרגשה פנימית של מלאות ונינוחות כלפי אלוהינו?!

מאמר זה מנסה לבדוק את דרכה של החסידות² ודרכו של הרב קוק בהתייחסותם למדת הגאווה, האם חידשו משהו ביחס למידה זו? האם נתנו לנו כלים להתמודד עם קושיות אלו?

שיטת הבעש"ט – הגאווה כהר

אומר הבעש"ט:

האדם צריך ללמוד גאווה – ולא יתגאה, כעס – ולא יכעוס, וכן כל המידות, כי האדם צריך להיות שלם בכל המידות כי גם אצלו יתברך יש דין ורחמים.

על פניו עולה כאן סתירה מיניה וביה: מצד אחד על האדם ללמוד גאווה, ואם כן, נראה שיש מקום לאדם להתגאות, אך מצד שני: "ולא יתגאה". לכאורה הציווי הוא ללמוד את הגאווה, ולקח אדם ילמד את הגאווה ולא יתגאה? לימוד זה נראה מיותר וללא תכלית. במיוחד מצריך הדבר עיון לאור קְאִיַּת הבעש"ט מהקב"ה שכשם שאנו מוצאים בו דין ורחמים כך גם האדם צריך שימצא בו דין (ורחמים), נראה אם כן שצריך שבאדם תהיה גם כן גאווה.

יתבארו הדברים על-פי משל הבעש"ט:

ומשל למה הדבר דומה: ליושב על עגלה וישן כשנוסע עמו בעל העגלה על הר גבוה, ואח"כ אם נתעורר האדם הישן ואומרים לו שהוא על ההר

1. אבות פ"ו מי"א

2. בייחוד בדברי הבעש"ט וכן בחב"ד. כאן המקום להעיר שאין אני מנסה להוכיח כי אם "לכי אומר לי". הניסיון הוא לומר מה הייתה הגישה הכללית בדרכים אלו למידת הגאווה, ודאי הדבר עדיין מצריך עיון רב גם בחסידות וגם ברב (ששיטתו בעניין זה מורכבת הרבה יותר מהמוצג כאן); אין זה כי אם רעיון.

אינו מאמין מפני שאינו רואה שום סימן אך יתודע לו כשירד מן ההר בשפוע הב' וכן האדם נולד על זה ההר שהוא הגבהות וכו'.

כתר שם טוב רלח³

נראה הדבר, על-פי פירוש הבעש"ט, שהאדם נולד לתוך מצב של גאווה ולא יימלט ממנו, האדם נידון לעולם להיות גאוותן. אך אם כך הם פני הדברים אין טעם במשלו של הבעש"ט, שכן מה יועיל הדבר שידע האדם שהוא גאוותן והלא לא יימלט מהגאווה כל ימי חייו? אלא כנראה שיש תיקון לאדם. משל זה מועיל להבין את מצבו של האדם. כנראה שהבעש"ט התכוון ללמד אותנו את עניין הגאווה, לא כדי שנתגאה, כי אם ללמד אותנו מהי מציאות הגאווה והאדם. האדם הינו גאוותן מטבע ברייתו, מעצם היותו יצור אנושי הינו גאוותן, ובוזה תינתן לו קצת מנוחה, שכן לתקן את גאוותו לגמרי – כנראה לעולם לא יוכל, אמנם יוכל לדעת איך להתנהג עם מידה זו אם ישכיל להבין שזהו מצבו, אם יבין שנגזר עליו להיות גאוותן.

הבעש"ט מחדש חידוש נפלא. למעשה יש כאן השלמה עם המצב הקיים, אך לא השלמה של כניעה חס וחלילה. זוהי השלמה בריאה שמבינה את הטבע האנושי ונותנת לו מקום, ועל-ידי הבנה זו ומתוכה גזור הבעש"ט את כללי המשחק וההתנהגות ביחס למדת הגאווה.

זוהי כוונת דבריו שעל האדם "ללמוד" גאווה. עליו להבין דווקא בשכלו את מצבו, לדעת במלא ההכרה שהוא גאוותן, להפיק מכך לקחים, ולדעת להתנהג בהתאם, היהודי צריך לדעת שהוא על הר. עצם ההבנה השכלית היא הרווח שהבעש"ט מעוניין ללמד את היהודי.

אך אם כן, מה הרוויח הבעש"ט בלומדו את מידת הגאווה? במה היהודי מתמודד טוב יותר עם הגאווה שבו, לאחר שהוא מבין את דברי הבעש"ט? נראה שהחידוש והרווח בדבריו של הבעש"ט הינם כך:

לעולם נגזר על האדם להיות גאוותן, אך הדיכוטומיה המוחלטת שבין השכל למידות ביחס למדת הגאווה, היא זו המאפשרת לאדם את ההתמודדות הטובה ביותר עם מידה זו. הידיעה שהאדם נמצא על הר, מעניקה לו את הכלים הטובים ביותר להתמודד עם מציאות זו. האדם – ברגע שיתגאה, ולא ינסה להימלט מכך שתהיה בו גאווה, ידע להכניע ולשלוט ברגשות אלו שבתוכו. הבעש"ט מעניק לכל אחד מאיתנו תמרור שכתוב עליו "גאווה", ומתפקידנו להביט בתמרור זה ללא הרף ולבדוק את עצמנו. הבעש"ט מבין שהגאווה היא דבר אנושי שאין לאדם קיום בלעדיו, ללא הגאווה איני אנושי. מצד אחד שורש הגאווה הוא האני, היינו הקיום האנושי, אין קיום אנושי ללא אישיות, אך מיניה וביה עולה הבעיה ככל תוקפה – שורש כל חטא ורע בחסידות זה האני, אם כן מה נעשה לנער ולא

יחטא? על כך עונה הבעש"ט שעלי להאבק בהרגשה זו ולדעת את מצבי ורק כך יש אפשרות לעבוד את ה' באמת, ללא פניות.

לא יימלט שום בן אנוש מכך שיש לו אישיות, אך עליו להאבק בהרגשות ה'ישות' הנובעות מקיומו של ה'אני'.

כנראה שאם היה מגיע חסיד לבעש"ט ושואל אותו: "אני, מה דיני בגאווה? היכול אני להתגאות?", בוודאי שהבעש"ט היה עונה לו בשלילה מוחלטת.

נראה אם כך, שאמנם התקדמנו מעט, יש נתינת מקום לגאווה כקיום אנושי, השלמה של מנוחת הנפש, אך עם זאת מאבק. בסיכומו של חשבון הגאווה אינה לכתחילה, זהו מצב דיעבדי שאין אנו יכולים לפתור אותו, או בלשון אחרת: להעלות את הגאווה ולמתק אותה בשורשה – החסידים לא הצליחו.

שימת הראי"ה – גאווה טהורה

הידיעה בעומק האמונה, המתעלה תמיד בהופעת האורה הא-להית, היא המביאה את הענווה לעולם. האדם מתבטל מפני השלימות העליונה שאין לה קץ. אמנם כדי שייולד איזה יחש בלב לחוש את הביטול הזה עד כדי עדנת לבב פנימית, צריכים לחינוך של מוסר וטהרה, לזיכוכ מידות ותיאורן ההגון. אז הענווה מתחילה להופיע ועימה יחד גאוות קודש מתנוססת, הגאווה הטהורה, המתפארת בניצוץ הא-להי שבתוכיותו, שאין קץ לערכו. הריחוק מהאור הא-להי הוא מביא לגאווה מגונה, האדם מגיס את רוחו בהסתכלותו על כל יתרון שמרגיש בקרבו, אינו מתבטל מפני כל הוד נורא, שאיננו מרגישו ורחוק הוא מכליותיו. ומתוך שגדולה של שלימות אין-סופית אינה מוחשת בנשמה, כל הגדולות המוגבלות אינן תופסות מקום להתבטל לעומתן, והאהבה העצמית המתחברת לרוח הגסה, הולכת היא ועושה את דרכה. ולעומתה מין ביטול עצמי, המביא תוצאות מחפירות, הולך ונכנס בלב, הרי הכל בטל, הכל אין לו ערך, ואיזה ערך יש לעצמיות הפרטית, על כל הכשרונות והמעלות. אמנם הענווה והגאווה הבאות מיסוד ההתגלות הא-להית בנשמה, שתיהן מאירות את דרך החיים, ואותן המידות עצמן שנוולדות משכחת ד', מגבירות את החושך, דרך רשעים כאפילה.

בפסקה זו הרב מסביר בהרחבה את היחס בין: הגאווה השלילית, הענווה, טיהור המידות והגאווה הטהורה.

הרב מטיל בפסקה זו (ובפסקאות רבות) את כל כובד המשקל של בעיית הגאווה ב'הכרת הנשמה'. דבר זה מצריך ביאור.

הרב מציב כפסגה וכיסוד לכל תנועה נפשית מקורית ומלאה את הכרת הנשמה. "כששוכחים את מהות הנשמה העצמית הכל נעשה מעורבב ומסופק"⁴. אדם לא יכול לבוא לידי ביטוי במלואו אם אינו מכיר את נשמתו, הכרה שאינה רק קוגניטיבית-שכלית-אינטלקטואלית. אין זה מספיק שאדם יידע את סך תכונותיו וחסרונותיו, המדובר כאן הוא על רובד עמוק יותר, רובד בסיסי קיומי-חיויית. האדם נדרש לחוות את עצמיות נשמתו, לחתור לעבר הגרעין הנשמתי הפנימי שלו ומתוכו לצאת לעבר מקרי החיים⁵. גרעין נשמה פנימי זה הוא החלק האותנטי ביותר של האדם, שם נמצא גרעין האישיות השלם ללא חסרונות וללא פניות. ועיקר העיקרים – גרעין זה הינו החלק הפנימי ביותר באדם, החלק הקשור והדבוק בד', החלק השלם ביותר שיש בו. זוהי תמצית האישיות הנקייה והטהורה, האלהית שדבוקה בה', החלק שהוא כולו לשם שמים, שאין בו פניות.

רק אם אדם יכיר ויהיה קשור לחלק זה של נשמתו הוא יהיה קשור לה' יתברך, זהו החלק הפנימי והטהור שבו.

תהליך הזרכות הגאווה

הרב מתאר בכמה מקומות את התהליך והמעבר הנפשי שאדם עובר בתוככי עצמו.

באופן ראשוני, לאחר שאדם מודע ומכיר את נשמתו⁶, עליו לעבור תהליך של טהרת המידות. אדם צריך לזכך את עצמו, להוסיף ביראת שמים, לטהר עצמו מסיגים ופגמים, זוהי עבודה ארוכה וממושכת שעל האדם לעבור בעבודת בוראו, ואין אדם מיתקן ביום אחד⁷. כחלק מתהליך כללי של טהרת המידות לאדם יש התנגשות⁸ בין הגאווה לענווה, ועליו לטהר את גאוותו. אין אדם שיימלט מגאווה שלילית, כל אדם באשר הוא אדם, צריך ללמוד לנקות את עצמו מכל שמץ של גאווה, הרב לא יחלוק על זה כמובן.

בשלב בו אדם לא בירר את גאוותו, ישנה התנגשות בין הגאווה לענווה. הענווה פונה להי"ת⁹, ואילו הגאווה מסמאת את העיניים ואינה מניחה לאדם להכיר, לא את בוראו ולא את עצמו. הוא מסונוור, הוא אינו רואה בפרופורציה

4. אורות התשובה טו י

5. עיין בהרחבה ב"לפרשת אלישע והשליש", לאמונת עתנו ח"א בפרק "בקשת האני העצמי" (ובמקורותיו רב).

6. דבר שהולך ומתפתח עד אין סוף כמובן, כאן אנו מדברים על איזו הכרה ראשונית ובסיסית, היינו שהחלק הפנימי של נשמתו מאיר לו.

7. כמובן, כאן המדובר בסכימה כללית, בדגם שמכיל את התהליך בכללותו, כל אחד לפום שיעורא דליה.

8. אוה"ק ד, שער הענוה האצילית

9. בתנאי שגם היא מכוררת, שכן גם בענווה אפשר לטעות, עיין אוה"ק ד.

נכונה את היחס שבין נשמתו לבין שאר חלקי הנפש שלו. הוא מתרכז בפרטים ואינו שואב מן הכלל הגדול של נשמתו.

כמובן שלא נימלט מהצורך הנדרש מכל אחד מאיתנו לטהר את כל חלקי נשמתו. ישנה הדרכה כללית ובה אדם צריך לדבוק, ובכל שלב בחייו של אדם עליו לעבוד עבודה של בירור עצמי.

אותה הגדולה הנשמית, השואפת לקודש העליון, ולגדולות נשגבות, מוכרחת היא להיות מטפלת בתיקון המידות והמעשים גם כן, ולפעמים לרדת לעמקי החיים המעשיים ולנקר בפרטי פרטיותיהם, לתקנם ולכוונם על פי הצדק והדין, על פי התורה וההלכה, ולחדור למעמקי המידות הנפשיות, להסיר מהם כל רשעה וכל סלף. ואם רק להעליה יושם לב, ולא אל הטהרה והקדושה התחתיית, יוכל כל אותו האור העליון להשתבר, ולהתהפך לרועץ. גדולת הנשמה תוכל להתהפך לגאווה מוזרה.

אוה"ק ג עמ' קכה

אי אפשר להתעלם מהצדדים התחתונים של הנפש, גם בהם יש לטפל, לטהר אותם ולהעלות אותם.

גאווה וענווה – ההתמודדות

ואולם יחד עם כל זאת בתהליך הכללי והגדול ישנו שלב של זיכוך הגאווה. היא מיטרת ונהפכת לגאווה עליונה – "לכן יתגאה" – גאווה לכתחילה, גאווה בה אדם מרגיש חלק מהי"ת, נשמתו מאירה לו, וכל חלקי נפשו מוארים מתוך נשמתו. הוא מכיר את הניצוץ הא־להי שבתוכו ומתוך הכרה זו הוא יכול להחיל אותו על שאר חלקי נפשו. זוהי גאווה א־להית, גאווה בה' – באופן כללי, ובאופן פרטי – בניצוץ הא־להי שבתוכו.

פעמים רבות אדם מלא עוז, שלפי הסקירה הראשונה תהיה דומה התמונה של תכונה זו לתמונה של גאווה, אבל אחרי הבירור ימצא שהוא רק מתמלא אומץ באור הא־להי הזורח בנשמתו, והוא חוזר אז גאות ד', ואם יכריח את עצמו להפרד מגאווה זו, לא די שלא יעשה לנפשו שום טובה עוד ישחתו כל כוחותיו הרוחניים... מידות ראי"ה, גאווה כה

אם עד עתה הגאווה והענווה היו נוגדות זו לזו, עתה, לאחר טיהור הגאווה, הן משמשות כצמד. הגאווה אינה עוד מידה המרחיקה את הנברא מבוראו, הגאווה אינה מסתירה את אור ה' בעולם, ונהפוך הוא, "וממנה יושע". אותה סמיות עיניים נהפכת להיות מקור ההארה, אותו חושך שבגללו "אין אני והוא יכולים לדור בכפיפה אחת" נהפך להיות מקור האחדות. הגאווה מיטרת, והיא אינה עוד חלק נפרד. האדם בתהליך של טיהור מידותיו מוצא את החלק המתגאה בו כחלק חיובי, חלק שאינו מפריד עוד כי אם מחבר. זו גאווה שכל כולה חיובית, היא מתגאה במקור כל הדברים בה' המחיה ומהווה הכל. הוא הזן ומפרנס, וגם את האדם הקב"ה מהווה, "וכל מה שברא לא ברא אלא לכבודו" – גם את

הגאווה. האדם יכול להתגאות, במנוחה ובהרחבת הדעת, כשהוא מתגאה בה', בחלק הטהור של נשמתו. הנשמה הטהורה היא זו המאירה בו עתה, היא זו המאירה את כל חלקי נשמתו, החלק המפריד נהפך להיות מחבר, "שורש האמונה הוא שורש הכפירה". גם החלק שנראה רחוק מד', חלק שנראה שבמהותו הוא שולל את קיומו של הבורא, שכן הוא מעמיד לו אלטרנטיבה – הנכרא, לאמיתו של דבר מוצא את מקומו האמיתי כמחבר ומאיר את אורו של ה' בכל חלקי האישיות. גם הנכרא, יש בו מן הבורא, ואם כל מעשיו, הרגשותיו ומידותיו מקושרות לד' – בהכרה, הרי הוא אינו מובדל מה' על-ידי גאוותו כי אם מחובר¹⁰.

יש לבאר קצת את תוכנה של גאווה זו: כשגאווה זו נקייה וטהורה האדם חש שישותו-אישיותו, אשר לעיתים כה קרובות דיכא, אישיות זו מגלה בעולם את ה'. דווקא האישיות הזאת על כל גווניה היא קדושה. האדם גאה בעצמו – כמגלה את ה', והוא, האדם, עוד ביטוי ופן למציאות ה' בעולם. כל הרגשות השלייליים של "ישות" אשר חש בתוכו בתחילה מתהפכים עתה לטובה ובמקום להרגיש "יש" נפרד הוא מרגיש "יש" גאה המגלה את ה'.

האדם מתגאה בניצוץ הא-להי שבקרבו, הניצוץ המיוחד לו, וכמובן שאישיותו של האדם – תכונותיו המסוימות והפרטיות – הן אלה היונקות מנקודה זו. אין זו גאווה כלל ישראלית בלבד¹¹, כל יחיד יכול להגיע לידי גאוות קודש זו, זהו תהליך של "לאשתאבא בגופא דמלכא" – כוונתי לומר שיש כאן תהליך מתמשך ואין-סופי. אנו הולכים ומתקרבים לה', הולכים ומשתלמים, נהיים טובים יותר, חוזרים בתשובה. אך אין למסע זה קו סיום, המטרה אינה להגיע – המטרה היא המסע עצמו. המסע עצמו הוא המבוקש, וכל אחד, היכן שהוא – דבוק וקרוב לה'. אנו הולכים ונשאבים בגופו של המלך, יוצאים למסע בארמון שלו, ולמלך שלנו רכבות חדרים, שלעולם לא נכיר את כולם, אך אין זה מרפה את ידינו, איננו רוצים "להגיע" למקום כלשהו. עצם המפגש וההכרה הוא התענוג שלנו, כי כל החדרים בסופו של דבר הם חדרים בארמון המלך¹².

10. ועיין בסוגיית ממוצע המבדיל לעומת ממוצע המחבר – סוגייה המתבארת בהרחבה בחב"ד (בכתבי האדמו"ר האחרון) ביחס לצדיק.

11. אם כי ממנה יונקת גאוות קודש זו.

12. את המשל אפשר להמשיך בכמה אופנים (על דבר היחס בין צדיק ובעל-תשובה, עיין פרי עץ הגן א', 'המשיח – צדיק או בעל תשובה?', ב. ש. רוזנצווייג): המלך נמצא בעיקר בחדר אחד ולשם נכנס הצדיק ישירות מבלי להזדקק לטיולים בארמון ונחסכים ממנו הייסורים, ואז הוא פוגש את המלך כיושב על כסא מלכותו ובאיזשהו מקום יכול גם להרגיש בעצמו שררה ואדנות, שכן הוא לא היה צריך להמתין – צדיק גוזר והקב"ה מקיים, מה שאין כן בעל התשובה המטייל ורואה את הארמון מזוויות שונות, שהצדיק אינו מכיר, ולפתע באקראי יכול הוא להיפגש במלך באיזשהו מסדרון. אין לשער את גודל ההפתעה והשמחה וכן את המפגש ה"מעניין" במסדרון. בעל התשובה שלנו זוכה להכיר את המלך מפניו האנושיות כביכול, ויש בזה רווח ואכמ"ל.

כן הדבר כלפי הנשמה שבתוכנו. גם היא איך-סופית, כללית ורחבה, לעולם אין אדם מגיע לידי מיצוי וסיום עבודה זו. זוהי אולי העבודה ב'הא' הידיעה, הכרת הנשמה, היחס המלא כלפיה והאפשרות לינוק מנקודה זו תעצומות נפש ו"להרחיב" הכרה זו על שאר חלקי נפשו הגלויים והחיצוניים יותר.

יש להדגיש שכשם שעבודה זו היא עבודת חיים ואין מסיימים אותה ביום אחד, כך "לא נפלאות היא ממך ולא רחוקה היא". כוונתי לומר, שבכל שלב של החיים, יהודי יכול לעבור רצוא ושוב בתוך התהליך הגדול, עליות ונסיגות ביחס להכרת נשמתו והגאוה, אלא שאין זו עבודה רק ליחיד סגולה. בכל מדרגה יש יחס להכרת הנשמה על פי המדרגה בה אדם נמצא.

כשמציירים דברים נשגבים, שאנו רחוקים מקניינם ומרכישתם בפעל, צריכים אנו לדעת, שהריחוק הזה איננו כי אם ריחוק גופני ולא נפשי. אורות התשובה יד כא